

РОЗДІЛ 6. СОЦІАЛЬНО-ЕМОЦІЙНЕ ВИХОВАННЯ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Блашкова О.М.,

к. пед. наук,

доцент кафедри практичної психології,

Маріупольський державний університет

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ПОРУШЕННЯ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ У ДОШКІЛЬНИКІВ: ГОЛОВНІ АСПЕКТИ

Загально відомим є той факт, що повноцінний розвиток мовлення людини тісно пов'язаний і з усіма психічними процесами. Так, поєднуючи сприйняття і мовлення одночасно, людина отримує більш узагальнені і диференційовані знання об'єктивної дійсності. Вербалізація краще запам'ятовується у вигляді фіксування наочно-чуттєвих уявлень за допомогою відповідних слів-визначень, слів-понять та сприяє осмисленому запам'ятовуванню і відтворенню тієї інформації, яку сприймає людина.

Дуже важливою є роль мовлення в процесі організації та розвитку функцій уваги, а також коли йдеться про регулювання людиною своєї поведінки і будь-якої діяльності загалом. Тому цілком зрозуміло, що неможливість використовувати мову та мовлення як діяльність в онтогенезі психіки людини, або обмеження в її використанні призводять до затримки, дефіциту і спотворення психічного розвитку особистості.

Важливе теоретично-наукове підґрунття про провідну роль спілкування у розвитку особистості, теорії мовленнєвої діяльності, сформульовано в працях Л. Виготського, С. Рубінштейна, А. Леонтьєва, О. Ушакової. Значення цілісного розвитку мовлення, виявлення причин його порушення та розробка відповідних корекційних програм досліджують А. Богуш, Ю. Рібцун та К. Крутій та ін.

Концепцію мовленнєвого розвитку дошкільників вивчали Ф. Сохін і О. Ушакова, визначивши пріоритетом формування у дітей мовних узагальнень і елементарного усвідомлення явищ мови і мовлення [6; 7].

Формування зв'язного мовлення дитини відбувається поступово в мовному онтогенезі, якщо не має передумов до виникнення мовленнєвих порушень.

У системі навчання рідної мови формування зв'язного мовлення виступає у взаємозв'язку з освоєнням звукової сторони мови, словникового складу, граматичної будови мови. При цьому особливе місце займає робота над семантичним компонентом мови.

Головним елементом розвитку і формування зв'язного мовлення є «текст». Ця категорія у сучасній літературі трактується як основна одиниця

мовленнєвого спілкування. Про це також зазначали ряд науковців – І. Гальперін, Т. Дрідзе, А. Леонтьєв та ін.[4].

Науковці наголошують на важливості місця тексту в системі мови, виокремлюючи його категорії, які властиві тільки цій одиниці. Основними характеристиками тексту є його цілісність та зв'язність.

Зв'язність є однією з найбільш значущих категоріальних ознак тексту, яка характеризується взаємодією кількох важливих чинників: змісту тексту, його сенсу, логіки викладу, особливої організації мовних засобів; комунікативної спрямованості; композиційної структури.

З огляду вищезазначеного, стає зрозумілим, що провідну роль у процесі мовного розвитку у дітей відіграє саме зв'язне мовлення, оскільки речення є одиницею мови.

Зв'язне мовлення характеризується як змістовне, розгорнуте висловлення, є рядом логічно побудованих речень. Науковці виділяють два типи зв'язного мовлення:

- діалогічне – розмова двох або кількох осіб;
- монологічне – розмова однієї особи, спрямована до слухачів.

Монологічне мовлення в психологічному і лінгвістичному відношенні є складнішою формою усного мовлення. Монолог потребує ретельної попередньої підготовки, значного вольового зусилля, композиційних і логічних умінь.

Монологічне мовлення як мовлення однієї особи потребує розгорнутості, повноти, чіткості і взаємозв'язку окремих частин розповіді, уміння мовця зосередити свою думку на головному.

У роботі з розвитку монологічного мовлення у дітей важливо створювати такі ситуації, в яких вони б відчували, усвідомлювали користь від своїх розповідей, переказів. Навчання дітей зв'язного мовлення має велике значення для їхнього всебічного розвитку і виховання [2, 3].

Вміння вільно володіти своєю усною мовою, ще як зазначав К. Ушинський, висувається як одне з важливих завдань розвитку мовлення дітей. Діяльність дитини цього віку здійснюється переважно з допомогою дорослих [5].

Важливими прийомами стимулювання монологу у дітей є записи їхніх розповідей, придуманих казок, виготовлення «книжок» розповідей, пропонування розповісти щось своїм батькам, одноліткам, обговорення й оцінка дитячих розповідей, визначення кращих з них тощо.

Визначають також і типи монологу: розповідь, опис, міркування.

Розвиваючи усне мовлення, батьки, вихователь закладу дошкільної освіти формують у дітей навички як діалогічного, так і монологічного мовлення.

Встановлено, що ранній і молодший дошкільний вік це вік діалогічної мови. Маленькій дитині легше розповісти про щось окремими словами, реченнями, ніж зв'язною розгорнутою розповіддю. Діяльність дитини цього віку, здійснюється переважно за допомогою дорослих, діалогічна мова являє собою відповіді на запитання дорослого або запитання до дорослих які виникають у ході діяльності [3,4].

Спілкування в конкретній ситуації з приводу тих чи інших дій і предметів здійснюється з допомогою ситуативної мови, яка має переважно діалогічний характер. Ситуативна мова зрозуміла для співрозмовника, але не зрозуміла сторонній людині. Ситуативна мова характеризується підвищеною експресивністю. Дитина жестикулює, приймає різні пози, супроводжує свою мову мімікою. Основною специфічною рисою ситуативної мови є те, що вона має характер розмови.

Під впливом розширення кола спілкування і пізнавальних інтересів дитина оволодіває контекстною мовою.

Контекстна мова вимагає повного опису ситуації, щоб бути зрозумілою без безпосереднього сприймання цієї ситуації. Переказ книжок, розповіді про цікаві факти або описування предмета не можуть бути зрозумілі слухачам без зв'язного викладу. Контекстна мова не витісняє ситуативну. Контекстна і ситуативна мови співіснують. Дитина користується то ситуативною то контекстною мовою залежно від умов і характеру спілкування.

Особливим типом мови дитини є пояснювальна мова. В старшому дошкільному віці в дитини з'являється потреба пояснити товаришу зміст гри, будову іграшки тощо. Пояснювальний тип зв'язного мовлення має суттєве значення як для формування колективних стосунків дітей, так і для їх розумового розвитку. Цей тип мови в дошкільному віці тільки починає розвиватися, тому дитині дуже важко вислухати до кінця пояснення дорослого [1, 3, 5].

Лінгвістичні дослідження показують, що побудова цілісного і зв'язного тексту вимагає від дитини оволодіння ряду мовних умінь: будувати висловлювання відповідно до теми і основною думкою; дотримуватися структур тексту; з'єднувати пропозиції і частини висловлювання за допомогою різних типів зв'язків і різноманітних засобів; відбирати адекватні лексичні та граматичні засоби [4,5].

З огляду на все вищезазначене, розуміємо, що формування зв'язного мовлення дошкільника вимагає великого мовного підґрунття, тобто, починаючи від оволодіння звуковимовою до процесу формування зв'язного діалогічного мовлення. За умов нормотипового розвитку дитини весь цей процес відбувається природно в соціально сприятливому середовищі.

Коли ж мова йде про дитину, у якої є певні порушення психічного чи соматичного характеру, зрозуміло, що розвиток мовлення буде відбуватися вже у так званих «патологічних» умовах.

Як зазначає М. Шеремет, якщо в сензитивний період розвитку мовлення організм дитини зазнає впливу певних шкідливих чинників або чинників ризику, то нормальний процес мовленнєвого розвитку порушується [5, с.32].

Вади мовлення можуть виникати або внаслідок усунення низки необхідних умов для його формування (порушення мовленнєвого спілкування з дорослими, слуху тощо), або у зв'язку з появою нових «несприятливих» чинників (різке збільшення сенсорної інформації, постійне гучне оточення, багато нових людей в оточенні дитини, зміна мовного середовища та ін.).

У будь-якому разі оволодіння усним мовленням у період впливу шкідливих чинників утруднюється. Соматичні й особливо нервово-психічні

захворювання, а також емоційна депривація, обмеженість мовленнєвого спілкування можуть призвести до затримки, спотворення і патології мовленнєвого розвитку

Незважаючи на те, що весь період від 1 до 6 років вважають сензитивним для розвитку мовлення, на цьому тлі спостерігаються достатньо обмежені за часом гіперсензитивні фази [3, с.32].

Перша фаза – період накопичення перших слів (від 1 до 1,5 року). Гіперсензитивність цієї фази виявляється, з одного боку, в тому, що адекватне мовленнєве спілкування дорослого з дитиною дає змогу дитині досить швидко накопичувати слова, які стають основою для подальшого нормального розвитку фразового мовлення. З іншого боку, недостатнє мовленнєве спілкування з дорослими, соматичні і психічні стреси призводять до порушення мовлення, що формується. Це може виявлятися у затриманні появи перших слів, у «забуванні» тих слів, які дитина вже знала, і навіть у припиненні мовленнєвого розвитку.

Друга гіперсензитивна фаза в розвитку мовлення дитини стосується трьох років (2,5-3,5 року). Дитина активно опановує розгорнутим фразовим мовленням, тобто переходить від несимволічної до символічної вербалізації (від конкретних до узагальнених форм спілкування), від односкладових фраз до комплексних та ієрархічно організованих синтаксичних і семантичних структур. Саме в цей період різко ускладнюється внутрішньомовленнєве програмування.

Реалізація дитиною мовленнєвого задуму на цьому етапі супроводжується не лише психічним, а й емоційним напруженням. Усе це позначається на характері усного мовлення. В мовленні дитини можуть з'являються паузи, які можуть виникати не тільки між окремими фразами, а й усередині фраз і навіть слів (дизритмія мовленнєвого висловлювання). Поява пауз усередині слів як між складами, так і всередині складів (онтогенетичні паузи хезитації) свідчить про інтенсивне формування внутрішньомовленнєвого програмування. З'являються повторення складів, слів, словосполучень, або так звані фізіологічні ітерації.

Цей період характеризується певними особливостями мовленнєвого дихання. Дитина може починати мовленнєве висловлювання в будь-якій із фаз дихального акту: на вдиху, видиху, в паузі між видихом і вдихом. Нерідко мовленнєве висловлювання дітей цього віку супроводжується вираженими вегетативними реакціями: почервонінням, дуже частим диханням, загальним м'язовим напруженням.

Саме у цей віковий період мовлення самої дитини стає засобом її інтелектуального і мовленнєвого розвитку. У дитини з'являється підвищена потреба в мовленнєвій активності. Вона постійно звертається до дорослого із запитаннями, ініціативно підключаючи його до спілкування з собою. Психічні стреси, а також будь які види сенсорних депривацій можуть не лише змінити темп мовленнєвого розвитку (затримання мовленнєвого розвитку), а й призвести до патології мовлення (заїкання) [5, с.33].

Третя гіперсензитивна фаза 5-6 років, характеризується формуванням контекстного мовлення, тобто самостійного зародження тексту. В цей період у дитини інтенсивно розвивається й істотно ускладнюється механізм переходу внутрішнього задуму у зовнішнє мовлення. Як і у віці 3 років, центральна нервова система дітей 5-6 років у процесі мовлення значно напружується.

Дитина у цьому віці, з одного боку, надмірно вразлива до якості мовленнєвих зразків контекстного мовлення дорослих, з іншого - психічні стреси можуть призвести до виникнення мовленнєвої патології, а обмеження мовленнєвого спілкування, низький рівень мовленнєвого оточення - до недостатньої сформованості монологічного мовлення. У подальшому ця недостатність погано компенсується і потребує спеціальної допомоги [5, с.34].

Отже, усі вище зазначені вікові особливості розвитку та становлення усного мовлення (нестійкість мовленнєвої функціональної системи в дитини дошкільного віку) пояснюють вибіркочу нестійкість у розвитку зв'язності мовлення, та мовленнєвої діяльності загалом, що визначається впливом різних шкідливих чинників.

СПИСОК ВИКОРИТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богуш А. М., Крутій К. Л. Дошкільна лінгводидактика: словник-довідник: понад 600 термінів, понять та назв. Запоріжжя: ТОВ «ЛПКС» ЛТД. 2014
2. Виготський Л. С. Питання дитячої психології. С-Пб: Союз, 2006. 312 с.
3. Крутій К. Л. Використання мультфільмів як засобу розвитку зв'язного мовлення дошкільників. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2013, № 10, С.55–65.
4. Логопедія. Підручник. За ред. М. К. Шеремет. Київ: Видавничий Дім "Слово", 2010. 376 с.: іл.
5. Рібцун Ю. В. Методичні рекомендації щодо формування фонетикофонематичної складової експресивного мовлення молодших дошкільників із ЗНМ / *Український логопедичний вісник* : зб. наук. пр. Вип. 1. 2010. С. 72–81.
6. Ушакова О. С. Робота з розвитку зв'язного мовлення в дитячому саду (старша і підготовча до школи групи) / *Дошкільне виховання*, 2004. № 11. С. 8-12
7. Ушакова О. С. Робота з розвитку зв'язного мовлення (молодша та середня група) / *Дошкільне виховання*, 2004. №10. С. 9-14.
8. Родюк Н.Ю., Голюк О.А. Шляхи ефективного формування діалогічного мовлення учнів на уроках навчання грамоти. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія: Педагогічні науки: зб. наук. пр. Старобільськ, 2019. № 3 (326) травень. С. 64-74.
9. Kruty, K., Holiuk, O., Rodiuk, N., Bilka, O., Desnova, I., Pakhalchuk, N., Blashkova, O. Dysontogenesis and reduction of children's game: analysis, consequences, ways to solve problems. in society. integration. education. Proceedings of the International Scientific Conference. Vol. 1, 2022, May. pp. 415-425.
10. Нетреба М.М., Кулішова. М.С. Інноваційні технології в системі управління закладами освіти як психолого-педагогічна проблема. *Освітній менеджмент: теорія і практика: зб. наук. праць* / за заг. ред. Л.В. Задорожної-Княгницької. Маріуполь: МДУ, 2020. С. 86-93.
11. Voyevutko N., Kuligina O., Methods of using immersion teaching modern Greek language in a higher education. *Advanced education*, 2016, vol. 5, pp. 73-79.
12. Kruty K., Holiuk O., Rodiuk N., Popovych O., Zdanevych O., Bilka O., Pakhalchuk N. Verification of assessment scales of the sensory enriched environment ECER-S and SSTEW or implementation in Ukraine. Society. Integration. Education : proceedings of the International Scientific Conference. 2021. Vol. II, May 28-29. P. 756-767.